

“Небесний майстер малював досвіток...”
(комунікативно-прагматичні особливості
метафоричних дескрипцій у текстах “малої прози”
кінця ХХ – початку ХХІ століття)

Дескрипції — однослівні або багатослівні описові одиниці, що здійснюють номінативно-референційну функцію власного імені й використовуються для кваліфікації денотата за певною (постійною / ситуативною, одиничною / комплексною) ознакою, виділяючи його з-поміж інших об’єктів.

Відповідна інтерпретація значення дескрипцій залежить від контексту, що дозволяє розшифрувати експліцитні та імпліцитні відтінки семантики описових номенів, а також обґрунтовує кваліфікацію тропеїчно-образних номінацій як найбільш суб’єктивного різновиду дескриптивних сполук.

Кваліфікуючи дескрипції як різновид номінацій, тим самим підкреслюємо, що основними властивостями такого роду лексичних засобів є номінативність і описовість, здійснення акту номінації через фіксацію певних якостей об’єкта. Ці властивості реалізуються неоднаково у різних контекстах, що пояснюється багатьма причинами: авторським ідіостилем, сюжетними особливостями творів і, насамперед, характерами персонажів, тобто референтів дескрипцій. Названі чинники зумовлюють виділення метафоричних описових номінацій, які дозволяють не тільки виокремити зображуваний об’єкт з ряду інших, а й кваліфікувати його на основі прихованої подібності з тим, що визначається як допоміжний об’єкт метафори.

Оскільки “метафоризація – це завжди номінативна діяльність” [5; 36], то закономірно припустити, що властивість метафор характеризувати номінуючи корелює із такою ж ознакою дескрипцій. У зв’язку з тим, що і класифікаційні (об’єктивні), і кваліфікативні (суб’єктивні) дескриптивні сполуки фіксують різні за характером і обсягом якості денотатів,

метафоричні дескрипції визначаємо як різновид кваліфікативних, які передають суб'єктивно-образну “властивість” референта.

Метафоричне перенесення ознаки з одного об'єкта чи групи об'єктів на інший відбувається на основі прихованого чи явного порівняння (припущення про схожість вважається модусом метафори), а також на основі “імпліцитної аналогії нового з наявним, “дальшого” з “ближчим”, менш відомого з відомішим і т.п.” [6; 307]. Такий процес дозволяє проникнути в суть зображуваного об'єкта, виявити певні його риси, акцентувавши на них увагу не тільки за допомогою стандартно-узуальної лексики, яка не завжди дає можливість чітко означити певний відтінок внутрішніх чи зовнішніх ознак референта, а й шляхом використання переносно-образної лексики, яка збагачує кваліфікативно-ознакову “ауру” того чи іншого денотата метафоричним порівнянням з іншими об'єктами екстралінгвальної дійсності. Крім того, вживання тропеїчних засобів, зокрема й метафор, які є “відхиленнями від істини”, пояснюється “бажанням збільшити прагматичну силу мовлення” [1; 42].

Отже, на нашу думку, правомірність виділення метафоричних дескрипцій ґрунтується, по-перше, на спільності функцій метафоричних і дескриптивних засобів мови (називати кваліфікуючи); по-друге, на виокремленні такого виду дескрипцій, як кваліфікативний, найсуб'єктивнішим виявом якого і є метафоричні номінації; по-третє, хоча переносно-образні ознаки денотата не мають такої онтологічної основи, як його об'єктивні параметри, проте метафорично-дескриптивні номінації теж сприяють розширенню багатогранності кожного персонажа, фіксуючи різні оцінно-експресивні модальності, що зумовлює зростання його смислового поля.

Внаслідок транспозиції ознаки з допоміжного об'єкта метафори на основний максимально збільшується якість переносних значень номінативних засобів, а дескриптивність знижується до мінімального рівня, хоча й не зникає зовсім. Зворотний процес (актуалізація дескриптивності на

противагу метафоричності) умовно відбувається під час сприйняття реципієнтами художньо-образної інформації, коли метафора розшифровується і виявляються не тільки її обидва об'єкти (основний і допоміжний), а й співвідносна ознака (чи ознаки) обох порівнюваних полюсів на метафоричній осі. Наприклад:

“Небесний майстер малював досвіток: синьо-бузкове небо з вогняним лотосом над козацькою могилою” [2; 260]. Або: *“Коли ж сонце піднялося вище і, пробравшись крізь хмари, виповзло на чисту блакить, сніг здригнувся і скоро почав повільно осідати перед його величністю небесним світилом”* [4; 190].

Нерозривний зв'язок людського світу зі світом природи зумовлює функціонування у наведених прикладах замість стилістично нейтральних назв *“природа”* (у першому прикладі) та *“сонце”* (у другому) експресивно виразних дескрипцій із переносним, метафоричним значенням антропометричного характеру. Наслідком антропометричності закономірно вважається антропоморфність, що у процитованих фрагментах виявляється у зображенні Божої Природи як *“небесного майстра”*, який *“малює”* світанок, а сонце, без якого життя неможливе, метафорично титулується *“його величність”*, порівнюється з королями чи царями, які в епоху монархій вважалися намісниками Бога на землі, тобто найважливішими особами в державі.

Єдність людини з навколишнім світом зумовлює не тільки персоніфікацію неживих предметів, приписування їм людських рис, а й функціонування у текстах *“малої прози”* дескриптивних метафор, у яких фіксується зворотний процес: наділення людей ознаками окремих представників тваринного світу на основі зовнішньої чи внутрішньої схожості. Такі дескриптивно-метафоричні номінації відзначаються позитивними або негативними аксіологічними конотаціями і передають ставлення номінатора до номіната. Наприклад:

“Діда Полікарпа, колгоспного сторожа, [Наталка] перестріла коло

колгоспного саду, куди бігала з дітьми по черешні. ...Довго дивився в глибіню саду старий чоловік. Цей малий метелик пролетів, зачепив крильцями серце і воскресив цілий пласт життя” [2, 269].

Метафоричне порівняння шестирічної дівчинки з метеликом цілком логічно підкреслює спільні риси обох об’єктів: малий вік, безтурботність, яскравість, веселість, можливо, несерйозність. Як зазначає Т. Наумова, “основою для метафоризації слова є найвагоміша ознака референта номінації та об’єкта метафори” [3; 159]. Ці потенційно спільні ознаки створюють позитивний образ маленької дівчинки, який контрастує із тією важливою роллю, що приписується їй автором в оповіданні: нагадати людям про події голодомору 30-х років ХХ століття. Основний задум оповідання такий: у дівчинку вселилася душа померлої в голод жінки, Соломії, а тому її завдання – не дати забути тим, хто вижив, про страшні роки голодування, передусім тим, хто був причетний до організації тих подій; щоб невинні пам’ятали, а винні, грішні, – покаялися.

Як бачимо, відповідне розуміння метафоричних номінацій потребує не тільки вузького контексту, а насамперед широкого знання контекстуального оточення, яке дає можливість не лише розшифрувати, зрозуміти метафоричну дескрипцію, а й декодувати її на основі сукупності авторських інтенцій, пресупозиційних даних і кореферентних номінацій, що створюють необхідне інформаційне тло – основу дескриптивно-метафоричного номена.

Тексти сучасної “малої прози” ілюструють використання в ролі метафоричних дескрипцій лексем (похідних від назв тварин) з різними експресивно-аксіологічними конотаціями, що пояснюється особливостями контексту та тією семою, яка була виділена й використана як другий елемент логічного механізму порівняння, що лежить в основі метафори. Тоді всі інші ознаки допоміжного об’єкта на цьому етапі дескриптивно-метафоричного номінування видаються другорядними і не виявляються під час декодування переносно-образного вислову. Наприклад:

“Алік ...раптом заявив, що жабкою в багатоголосному хорі ніколи не буде і хай він, Льоса, своєю запискою подавиться, чим надзвичайно скомпрометував відповідального працівника” [2; 338].

Смислові асоціації, які виникають як реакція на лексичний стимул “жаба”, характеризуються майже постійною негацією; у випадку, якщо ця лексема використовується з оцінною метою, вона переносить негативний компонент на антропосферу. Але виділення серед інших саме тієї негативної семи, яку автор поклав в основу метафоричної номінації, залежить від контекстного оточення, що експлікує її з більшою чи меншою ясністю. У наведеному фрагменті оповідання серед інших асоціативно-смислових конотацій аналізованої лексеми на перший план виступає сема “немилозвучність голосу”, інші ознаки допоміжного об’єкта до уваги не беруться. Новоутворена образна номінація функціонує як емоційно-оцінний репрезентант ставлення його репродуцента (одного з персонажів оповідання) до роботи в хорі, яку йому запропонували, а тому відзначається яскраво вираженою індивідуально-авторською модальністю і суб’єктивністю. Наведемо ще приклад:

“А тепер вона йде до цього зеленоокого кота, зробивши звабливу зачіску, одягнувши звабливу білизну, а він позбавлений права обурюватись цим” [2; 188].

У цьому сегменті тексту наявна метафорична дескрипція, негативний аксіологічний знак якої пояснюється прагматично-ситуативними особливостями її створення і передає ставлення мовця до оцінюваної ним особи. Значення аналізованого номінативного засобу стає цілком прозорим за умови ознайомлення реципієнтів із передтекстом, де прояснюється загальна ситуація та роль, яку відіграє в новелі референт актуалізованої образної дескрипції. Порівняймо:

“— ...я готовий зробити операцію за пляшку гарного коньяку. ...Але нехай ту пляшку принесе до мене додому ваша чарівна дружина.

— Додому? — Він вперше несподівано й тильно поглянув на Зеленовича. Мало того, що хануга, ще й **котяра**. Білий халат ефектно підкреслював чорну бороду Зеленовича і його яскраво-зелені очі” [2; 186].

З усіх асоціативних ознак, що можуть корелювати з лексемою “*кіт*”, номінатор обрав ті негативні, які здалися йому найдоцільнішими для створення ефективного оцінного засобу із переносним значенням. Навіть зелений колір очей номінованого референта зі звичайного означення трансформується в емоційно-експресивний епітет, оскільки відбувається процес аксіологічної асиміляції і перенесення негативного знака на нейтральний прикметник.

Отже, суть процесу формування метафорично-deskриптивних номенів полягає у виокремленні в семантиці допоміжного об’єкта однієї або кількох сем чи певних асоціацій, які на основі переосмислення та перенесення цих ознак на інший об’єкт або явище дозволяють позитивно або негативно характеризувати їх. Аксіологічний знак, який неминуче присутній у процесі метафоричного номінування, залежить від авторських інтенцій та характеру тієї семи, що лягає в основу образної deskрипції. Якщо допоміжним об’єктом (тим, з яким порівнюється інший) є певний елемент тваринного світу, то позитивність чи негативність оцінки зумовлюється характером асоціативних ознак, що виникають у свідомості реципієнтів під час декодування deskриптивно-метафоричних номенів. Ці ознаки можуть відзначатися абсолютним чи відносним характером, що зумовлює ступінь залежності інтерпретації аксіологічного знака від контексту і розуміння авторського задуму.

Як бачимо, використання серед метафоричних deskрипцій зооморфів на позначення конкретних представників тваринного світу передбачає можливість полярного (позитивного чи негативного) оцінювання, тоді як латентне чи експліковане порівняння людини з твариною взагалі зумовлює тільки негативний аксіологічний знак. Це пояснюється тим, що кожна тварина зокрема має позитивні властивості, які полягають в особливостях

зовнішнього вигляду, певних умінь чи ознак, проте тваринний світ загалом вважається нижчим від людського, наділеного інтелектом та широкою гамою почуттів і емоцій.

Таким чином, аналізуючи у текстах сучасної “малої прози” метафоричні дескриптивні номінації, по-перше, ґрунтуємось на певній спільності функцій зазначених номінативно-оцінних засобів; по-друге, визначаємо метафоричні дескрипції як різновид кваліфікативних описових номенів, основними функціями яких є передача у сконцентрованому вигляді за допомогою образної лексики суб’єктивної інформації про денотати комунікативно-художнього поля сучасної “малої прози”, а також фіксація певного аксіологічного знака, що формується шляхом прихованого чи яскраво вираженого порівняння з різними об’єктами екстралінгвальної дійсності.

1. Баландіна Н. Ф. У пошуках значення чеських прагматичних кліше (про референцію) / Н. Ф. Баландіна // Мовознавство. — 2001. — № 2. — С. 35—42.
2. Квіти в темній кімнаті: Сучасна укр. новела: Найяскравіші зразки укр. новелістики за останні п’ятнадцять років / [упоряд., передм., літ. ред. В. Даниленка]. — К. : Генеза, 1997. — 432 с.
3. Наумова Т. М. Номінація особи у сатирично-гумористичних текстах І.Франка та В.Самійленка: дис. ...кандидата філол. наук: 10.02.01 / Наумова Тетяна Михайлівна. — К., 2005. — 175 с.
4. Приватна колекція: Вибрана українська проза та есеїстика кінця ХХ століття / [упоряд., вступне слово, бібліограф. відомості та приміт. В. Габора]. — Львів: ЛА “Піраміда”, 2002. — 628 с.
5. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция / В. Н. Телия // Метафора в языке и тексте / В. Г. Гак, В. Н. Телия, Е. М. Вольф и др.; Отв. ред. В. Н. Телия; АН СССР. Ин-т языкознания. — М.: Наука, 1988. — 176 с.
6. “Українська мова”. Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін]. К. : “Укр. енцикл.”, 2000. — 752 с.

АНОТАЦІЇ

У статті досліджується необхідність комплексного дослідження ролі і статусу дескриптивних конструкцій; досліджено комунікативно-прагматичні особливості описових номінацій тропеїчного характеру.

Ключові слова: *дескрипція, референція, номінація, кваліфікація, комунікація, прагматика, семантика, ідентифікація, імпліцитність.*

The article deals with the substantiation of the necessity of the complex investigation of the role and status of the fiction descriptive constructions; the communicative-pragmatic peculiarities of the trope-like descriptive nominations were investigated.

Key words: *description, reference, nomination, qualification, communication, pragmatics, semantics, identification, implicitness.*